

Empatia i jej znaczenie w rodzicielstwie zastępczym – ujęcie teoretyczne

Katarzyna Rybińska

Katedra Socjologii Stosowanej i Pracy Socjalnej Uniwersytetu Łódzkiego

Celem artykułu jest spojrzenie na obraz empatii i tego, w jaki sposób jest ona interpretowana i rozumiana zarówno przez różnych badaczy, jak i praktyków, którzy koncentrują swoją uwagę na jej genezie, oraz pokazanie znaczenia i roli empatii w opiece zastępczej. Artykuł ten jest próbą poszukania odpowiedzi, czym tak naprawdę jest empatia i co ze sobą niesie w aspekcie opieki nad dzieckiem.

SŁOWA KLUCZOWE: EMPATIA, ROLA EMPATII, WZORCE WYCHOWAWCZE, UMIEJĘTNOŚCI INTERPERSONALNE, EKOLOGIA DZIECIŃSTWA, RODZINA ZASTĘPCZA, RELACJE RODZIC-DZIECKO

Wielu badaczy z różnych dziedzin nauk społecznych wskazuje na postępującą, globalną erozję empatii i idącą za tym potrzebę tworzenia skutecznych oddziaływań zwiększających jej poziom. Istotne jest zatem podejmowanie odpowiednich działań społeczno-politycznych, a przede wszystkim wychowawczo-edukacyjnych, sprawiających, że przyszłe pokolenia będą bardziej empatyczne, a co za tym idzie bardziej zorientowane na drugiego człowieka – jego stany i potrzeby. Celem artykułu jest spojrzenie na obraz empatii i tego, w jaki sposób jest ona interpretowana i rozumiana zarówno przez badaczy, jak i praktyków, którzy koncentrują swoją uwagę na jej genezie. Artykuł ten jest próbą poszukania odpowiedzi, czym tak naprawdę jest empatia, oraz pokazaniem znaczenia i roli empatii w opiece zastępczej. Jak wiadomo, nie istnieje jeden uniwersalny i zawsze skuteczny model działań, który będzie odpowiedni do zastosowania przez wszystkie rodziny, a w szczególności przez rodziny zastępcze. Każda z tych rodzin cechuje się nie tylko odmiennymi problemami, a przede wszystkim różnymi zasobami, wyznawanymi wartościami oraz indywidualnymi cechami każdego członka rodziny. Poznanie znaczenia empatii i chęć rozwijania umiejętności empatycznych mogą być (choć nie muszą) swego rodzaju wsparciem dla rodzica zastępczego w opiece nad dzieckiem. Pozwolą poznać i zrozumieć stan i potrzeby dziecka, a tym samym posłużą do nawiązania lepszego, głębszego kontaktu z dzieckiem w rodzinie zastępczej

i wypracowaniu wspólnego kierunku działań. Działania te, oprócz oczywistej odpowiedzi na potrzeby dziecka, powinny obejmować podążanie za jego zasobami i otwartość na jego problemy, a także jego rodziny biologicznej, a w ślad za tym wspólne poszukiwanie nowych dróg rozwiązań ukierunkowanych na dobro dziecka.

Miłość i akceptacja rodzi się w dialogu z drugim człowiekiem – wymaga ona również obecności rodziców, od których dziecko uczy się miłości. Rodzina jest rzeczywistością „zastaną”, która stanowi swoisty mikrosystem, wyróżnia się własnym, intymnym charakterem, powiązaniem, zależnościami, zadaniami oraz funkcjami. Ich wypadkową jest niepowtarzalny klimat i atmosfera domu rodzinnego, poczucie bezpieczeństwa i funkcjonowanie jej członków. Dla dziecka rodzina stanowi matrycę ideałów, zachowań i działań (Jacher, 2000). To w niej zdobywa podstawowe informacje dotyczące kontaktów międzyludzkich, rozwija umiejętności intelektualne, jak również psychospołeczne, w tym umiejętności empatyczne. Wszystko zależne jest jednak od przyjętych wzorców, które służą później jako instrukcje zachowań w relacjach interpersonalnych. Nieprawidłowe funkcjonowanie rodziny prowadzi do wychowawczego zagrożenia. Pojawia się swego rodzaju nieład w życiu dziecka, który powoduje poczucie dezorientacji, zagubienia. W głowie dziecka pojawia się pytanie, które z zachowań są prawidłowe, a które nie. Dlatego też, istotny dla życia rodzinnego jest sposób funkcjonowania członków rodziny, a wypełnianie swoich zadań ma bezpośrednie przełożenie na los członków rodziny – a przede wszystkim dzieci, które uczą się poprzez naśladowanie oraz identyfikację z osobami najbliższymi (Olearczyk, 2007).

Wzorce wychowawcze

Bieg ludzkiego życia jest związany z przezwyciężaniem trudnych sytuacji, które przyczyniają się do tego, że wiele rodzin znajduje się w kryzysie, a w tym w trudnej sytuacji znajdują się dzieci wychowujące się w tego typu rodzinach. Ich życie zaczyna się „toczyć innym torem” (Matyjas, 2008). Brak przykładu popycha do naśladowania nieadekwatnych wzorców, przedwczesnych dramatów młodych, których chłód uczuciowy wyniesiony z domu owocuje w późniejszym, dorosłym już życiu trudnościami w okazywaniu uczuć innym, agresją, tworząc dalej łańcuszek nieprawidłowych postaw dziedziczonych w kolejnych pokoleniach (Olearczyk, 2007). Dziecko, które z różnych przyczyn niemocy, niechęci, niewydolności wychowawczej rodziny biologicznej (niezależnych od jego samego), trafia do rodziny zastępczej zaczyna na

nowo tworzyć swoją przestrzeń, a w tym przede wszystkim przestrzeń emocjonalną. Rodzina zastępcza ze względu na swoją formę rodzinnej opieki jest najbardziej zbliżona do rodziny naturalnej, dlatego też jest preferowaną formą opieki nad dzieckiem osieroconym, które potrzebuje opieki i poczucia bezpieczeństwa.

Zakres zadań rodziny zastępczej niewiele różni się od zakresu zadań rodziny naturalnej, bo do jej szczególnych praw, ale i obowiązków należy sprawowanie bieżącej opieki wychowawczej nad powierzonym jej dzieckiem osieroconym społecznie. Wychowanie takiego dziecka staje się zatem najistotniejszym aspektem funkcjonowania rodziny zastępczej. (Łuczyński, 2008)

Choć rodzina zastępcza nie jest w stanie w pełni zastąpić dziecku rodziny naturalnej, stanowi ona jednak ogromną szansę na normalny rozwój i prawidłową egzystencję dziecka w społeczeństwie.

Rodzicielstwo zastępcze

W ustawie o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej przyjęto podział form pieczy zastępczej na formy rodzinne i formy instytucjonalne (art. 34; Dz.U. 2011 Nr 149 poz. 887).

Idea pedagogiczna form rodzinnych, do których zalicza się rodziny zastępcze i rodzinne domy dziecka, nawiązuje do modelu wychowania rodzinnego. Istotnym elementem tego modelu jest jednak podtrzymywanie więzi emocjonalnej łączącej dziecko z rodzicami, co w dalszym planie czasowym ma prowadzić do reintegracji rodziny. Ustawa wyraża prymat form rodzinnych nad instytucjonalnymi, jednak nade wszystko, jasno i dobitnie, określa reintegrację rodziny wychowanka jako podstawowy cel umieszczania dziecka poza rodziną. Przy rozpatrywaniu konkretnych spraw związanych z umieszczeniem dziecka w pieczy zastępczej należy dawać prymat tej formie pieczy zastępczej, która w danym przypadku jest stwarza największe szanse na spowodowanie powrotu dziecka do rodziny. (Andrzejewski, 2012)

Do form rodzinnej pieczy zastępczej należą (art. 39):

1. rodzina zastępcza:

- a) **spokrewniona** (tworzą ją małżonkowie lub osoba niepozostająca w związku małżeńskim, będący wstępnymi lub rodzeństwem dziecka – art. 41)
- b) **niezawodowa** (tworzą ją małżonkowie lub osoba niepozostająca w związku małżeńskim, niebędącymi wstępnymi lub rodzeństwem dziecka – art. 41). W rodzinie niezawodowej, w tym samym czasie, może przebywać łącznie nie więcej niż troje dzieci lub osób, które osiągnęły pełnoletność, przebywając w pieczy zastępczej (art. 53).
- c) **zawodowa**, w tym **zawodowa pełniąca funkcję pogotowia rodzinnego i zawodowa specjalistyczna** (tworzą ją małżonkowie lub osoba niepozostająca w związku małżeńskim, niebędącymi wstępnymi lub rodzeństwem dziecka – art. 41). W rodzinie zawodowej, w tym samym czasie, może przebywać łącznie nie więcej niż troje dzieci lub osób, które osiągnęły pełnoletność, przebywając w pieczy zastępczej (art. 53). Należy zwrócić uwagę na sytuację, o której mówi ustawodawca, że w razie konieczności umieszczenia w rodzinie zastępczej rodzeństwa, za zgodą rodziny zastępczej oraz po uzyskaniu pozytywnej opinii koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej, jest dopuszczalne umieszczenie w tym samym czasie większej liczby dzieci (art. 53).

2. **rodzinny dom dziecka** (w tym samym czasie może przebywać w nim łącznie nie więcej niż ośmioro dzieci oraz osób, które osiągnęły pełnoletność, przebywając w pieczy zastępczej. W przypadku umieszczenia rodzeństwa w rodzinnym domu dziecka, za zgodą prowadzącego rodzinny dom dziecka oraz po uzyskaniu pozytywnej opinii koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej, jest dopuszczalne umieszczenie w tym samym czasie większej liczby dzieci (art. 60).

Dzieci, ze względu na swoją naturalną i warunkowaną wiekiem elastyczność i chłonność umysłową, dostrajają się do wielu zróżnicowanych warunków, często także tych trudnych, asymilują je jako istotne treści doświadczenia, by później w toku dojrzewania móc je przetworzyć (Hurło, 2010). Rolą rodziny zastępczej jest pokazanie dziecku prawidłowego obrazu rzeczywistości rodzinnej. Jeśli dziecko przyswoi w dzieciństwie większość niewłaściwych jakościowo treści (ponieważ innych nie będzie znało lub uważało za godne naśladowania), istnieje ryzyko późniejszego ich przetwarzania jako swoich własnych w życiu dorosłym (Hurło, 2010). Rodzina zastępcza może przekazać dziecku tę właściwą treść doświadczenia. Wówczas takie

dzieci uzyskują odmienny punkt widzenia, a właściwie dwie perspektywy, które mogą ze sobą dowolnie konfrontować (Hurło, 2010).

Powodzenie rodziny zastępczej wydaje się zależeć nie tylko od doświadczeń i aktualnego funkcjonowania dziecka, ale i od samych opiekunów, którzy przez najbliższy czas będą sprawować opiekę nad dzieckiem, które przybyło do ich rodziny. Wychowywanie dziecka krzywdzonego, opuszczonego, zaniedbanego przez najbliższych jest zadaniem wymagającym i wyjątkowo trudnym. Rolą opiekuna zastępczego jest stworzenie takich warunków, które będą sprzyjały rozwojowi intelektualnemu, a przede wszystkim emocjonalnemu i poczuciu bezpieczeństwa dziecka. Opiekunowie zastępczy powinni zatem wykazywać się szczególną wrażliwością w swoich oddziaływaniach wychowawczych. Dotyczy to na przykład umiejętności rozpoznawania zachowań dziecka, które często związane są z wyznaczaniem i badaniem granic, ale również umiejętności empatycznych, które w tej roli są pierwszorzędne. Dzieci mogą prezentować zachowania, które z pozoru będą rodzajem agresji, niechęci, pewnym odrzuceniem opiekuna, chcąc w ten sposób zwrócić na siebie uwagę. Jest to rodzaj pewnego testowania opiekunów przez dzieci – jak daleko mogą posunąć się w relacji z dorosłym. Również w ten sposób mogą odtrącać opiekuna, zaprzeczając potrzebie bliskości (Iniewicz, 2008). Stąd też rozpoznanie, zrozumienie i zaakceptowanie tego rodzaju zachowań jest drogą do nawiązania bliskiej relacji z dzieckiem i pokazania, że opiekun zastępczy wyraża chęć wejścia w jego świat, chce zobaczyć go z jego perspektywy, towarzyszyć dziecku w jego przeżyciach, być jego partnerem, a w ślad za tym spróbować zrozumieć uczucia dziecka, w celu poszukania wspólnych rozwiązań, najlepszych dla dziecka i rodzica zastępczego, a także przestrzeni społeczno-domowej, w której się obydwójce znajdują.

Warto zatem zastanowić się, jakie postawy oraz kompetencje interpersonalne prezentują opiekunowie zastępczy i które z nich warto rozwijać, aby radzić sobie z trudnymi zachowaniami dziecka, oraz które powiązane są z problemem akceptacji oraz zaangażowania, elastyczności i podejmowania prób patrzenia na daną sytuację przez pryzmat dziecka i jego sytuacji.

Empatia i jej znaczenie – aspekt teoretyczny

W powszechnym rozumieniu, empatię kojarzy się ze współczuciem. Eksperci przyznają jednak, że są to dwa różne pojęcia. *Współczucie* wiąże się z czuciem tego samego, co druga osoba. *Empatia* jest natomiast byciem przy kimś i przy jego uczuciach.

Obdarzaniem drugiego swoją pełną uwagą i obecnością (dziecisawazne.pl). Istotne jest zatem to, aby rodzic zastępczy miał świadomość znaczenia i rozumienia empatii i jej prawidłowego definiowania i odzwierciedlania w relacjach rodzic zastępczy – dziecko w rodzinie zastępczej. Uświadomienie sobie i zrozumienie znaczenia roli empatii może być jednym z ważniejszych elementów przyczyniających się do budowania prawidłowej relacji między rodzicami zastępczymi a wychowankiem.

Określenie *empatia* pierwotnie oznaczało skłonność obserwatora do utożsamiania się w jakimś stopniu z obserwowanym przedmiotem, zazwyczaj fizycznym obiektem powodującym przeżycie piękna. Lipps (1903, 1905) przystosował i przeniósł termin ten w obręb kontekstów bardziej psychologicznych. Angielski termin *empathy* został faktycznie wprowadzony przez Titchenera (1909). Należy zwrócić uwagę na różnicę między starszym rozumieniem pojęcia *współodczuwanie*, które w dużym stopniu było charakteryzowane jako pasywne działania, a nowszym pojęciem *empatia*. We współodczuwaniu kładziono nacisk na sposób, w jaki obserwujący człowiek dochodził do odczuwania tego, co odczuwali inni, lub co powodowało, że czuł się poruszony cudzym przeżyciem. Empatia, przeciwnie, sugerowała bardziej aktywne usiłowania jednostki zmierzające do „wejścia do wnętrza” kogoś innego, do, w pewnym sensie, „wyjścia naprzeciw”, dzięki przemyślanemu wysiłkowi intelektualnemu (Davis, 1999).

Obecnie empatia rozumiana jest jako

wielowymiarowe zjawisko, którego natura polega na zdolności współbrzmienia z emocjami drugiej osoby, doznawania jej wewnętrznych przeżyć bez utożsamiania się z nią oraz zdolności rozumienia przekonań, postaw i ról pełnionych przez innych, jak również na umiejętności równoczesnego koordynowania tych dwóch aspektów – emocjonalnego i poznawczego. (Kliś, 2012)

Wrażliwość empatyczna niesie za sobą pozytywne oddziaływania na prospołeczne, altruistyczne postawy i zachowania, skłonność do przestrzegania zasad moralnych, ułatwienia w komunikacji i wykonywaniu tzw. zawodów pomagających (Kliś, 2012). Dlatego też rozwijanie drażliwości empatycznej w środowisku rodzin zastępczych niesie za sobą pozytywne oddziaływanie i może być jednym z istotnych elementów ułatwiających i wspierających realizowanie funkcji rodzica zastępczego.

Empatia wyrasta ze samoświadomości własnych uczuć. Niemożność odbioru uczuć innego człowieka świadczy o wielkim braku istotnych składników inteligencji emocjonalnej i upośledza poczucie człowieczeństwa, ponieważ wszelkie cieplejsze

stosunki z innymi, które leżą u podstaw troski o nich, wynikają z emocjonalnego dostrojenia się, ze zdolności do empatii (Goleman, 2012). Do charakterystycznych cech typu empatycznego należą: życie w zgodzie ze swoją duchowością, umiejętność aktywnego słuchania i zaspokajania potrzeby osób, które potrzebują ciepła. Osoba empatyczna na dobre i złe będzie przy drugiej osobie, a troskliwość jest jej drugą naturą (Orloff, 2010).

Umiejętność aktywnego słuchania (koncentrowania uwagi na dziecku) oraz umiejętności komunikacyjne są jednymi z ważniejszych elementów w budowaniu relacji z dzieckiem. Uważność na dziecko i jego potrzeby daje dziecku poczucie bycia ważnym, pozwala na ekspresję siebie, swoich uczuć i doznań. Relacje między opiekunem zastępczym a wychowankiem, a także między opiekunami a rodzicami biologicznymi i instytucjami powinny mieć charakter podmiotowy, natomiast istotą procesu wychowawczego powinny być: partnerstwo, współpraca, zaufanie, otwartość, które oparte są na empatii, szacunku oraz wzajemnej współpracy. Głównym podmiotem działalności rodzin zastępczych powinno być dziecko i jego ponadpodmiotowe potrzeby – bezpieczeństwa, akceptacji, uznania, przynależności, stabilizacji, intymności, afiliacji, znaczenia, kontaktu z rodziną biologiczną, piękna, a przede wszystkim poczucia bycia kochanym – czyli miłości (Garczyński, 1972). Ich zaspokajanie to naczelne zadanie opiekunów zastępczych, a także instytucji wspierających cały proces asymilacji dziecka z jego nową sytuacją życiową.

Ekologia dzieciństwa

Empatia jest swego rodzaju zasobem, w który są lub nie są wyposażeni rodzice zastępczy. Jak wskazują wyniki badań (Davis, 1999), zdolności do dyspozycyjnej empatii uwarunkowane są czynnikami genetycznymi oraz doświadczeniami wniesionymi z okresu wczesnego dzieciństwa. *Historia doświadczenia indywidualnego* jest pojęciem na tyle szerokim, że dotyczy także doświadczenia samego siebie, a więc i własnych skłonności empatycznych. Człowiek ma – jak należy sądzić – możliwość dokonania relatywnie wczesnej autoprezentacji tej cechy i rozbudowy innych struktur wiedzy odnośnie do siebie, które byłyby koherentne z tą zdolnością. Tymi strukturami są m.in. kształtowane systemy wartości. Empatia, wzmacniana przez powiązany z nią system wartości, zwiększa prawdopodobieństwo wystąpienia spójnych zachowań, uniezależniając je tym samym (w pewnym przynajmniej stopniu) od swoistego kontekstu sytuacyjnego (Czerniawska, 2002). Człowiek kształtuje swą

osobowość przez całe życie, ale zdaniem wielu autorów, jednym z najważniejszych etapów rozwoju jest dzieciństwo. To wtedy formułują się relacje ze światem, krystalizuje się system wartości i charakter dziecka. Faza ta to pełne wyrazu, autentyczne, niepowtarzalne życie. Od tego, jak przeminęło dzieciństwo, kto prowadził dziecko za rękę w latach dziecięcych, co przeniknęło do jego rozumu z otaczającego go świata – od tego w decydującym stopniu zależy, jakim człowiekiem stanie się dzisiejszy maluch (Suchomliński, 1978). Dbać o ekologię dzieciństwa to znaczy umacniać zdrowie dziecka (fizyczne, psychiczne, moralne i duchowe) dzięki włączeniu dziecka w odpowiednie rodzaje działalności, efektywnie modelując różne typy środowiska rozwojowo-wychowawczego. Zdolność rodzica zastępczego do empatii zależy w dużym stopniu od powyższych czynników, ale także od okoliczności, które zdecydowały, że podjął się tej roli, oraz tego, co może stanowić dla niego wsparcie.

W ekologii dzieciństwa ważne miejsce zajmuje mądry, wyrozumiały, twórczy, empatyczny wychowawca/opiekun zastępczy, który będzie starał się spojrzeć na sytuację dziecka z jego perspektywy oraz będzie próbował ją rozpoznać i zrozumieć, a w efekcie będzie dążył do zaspokojenia potrzeb tkwiących w dziecku. Do tego potrzebna jest autentyczność opiekuna, jego wiara w to, co robi oraz poświęcenie dla dobra drugiego człowieka – dziecka i jego szczęścia.

Winniśmy wychowywać w nadziei, w pewności, że po nocy przychodzi świt, a wiosna po mroźnej zimie. Wychowywać jak odkrywcy, z hartem ducha kogoś, kto nieustannie próbuje, i który poprzez tysiące prób doskonali swoją cierpliwość, wierząc, że owoce tego mogą zostać wydane w bardzo odległym czasie.
(Vecchi, 2005)

Rodzina zastępcza podejmująca się opieki nad dzieckiem odrzuconym przez rodzinę może napotkać na wiele trudności natury opiekuńczo-wychowawczej. Wiązą się one z adaptacją dziecka do systemu rodzinnego oraz rodziny do nowego jej członka. Dokładna analiza przebiegu formowania się i jakości więzi uczuciowych dziecka może prowadzić do lepszego rozumienia mechanizmów jego rozwoju i być wskazówką dla rodziców zastępczych do projektowania różnorodnych oddziaływań mających na celu korygowanie błędów i tworzenie nowych przestrzeni do rozwoju indywidualnego dziecka (Czub, 2003). Na przebieg tego procesu mają wpływ rodzice zastępczy, ich osobowość, realizowane postawy rodzicielskie, doświadczenie w opiece nad dziećmi, umiejętności radzenia sobie w sytuacjach subiektywnie trudnych itp. Równie istotne znaczenie ma sam podopieczny, jego zachowania

i emocje, doświadczenia rodzinne, przebieg rozwoju psychofizycznego. Szczególnie istotne są wczesne doświadczenia dziecka w relacji z rodzicami lub opiekunami, które determinują jego aktualne funkcjonowanie społeczne oraz emocjonalne (Słaboń-Duda, 2011). Współczesne spojrzenie na problematykę więzi, jej znaczenie dla przebiegu rozwoju i funkcjonowania emocjonalno-społecznego dziecka opiera się na teorii przywiązania sformułowanej przez Bowlby'ego oraz Ainsworth. Według badaczy system przywiązania stanowi integralny element natury ludzkiej i jest uwarunkowany biologicznie.

Teoria przywiązania

Bowlby (1969) definiował przywiązanie jako „instynktowną, opartą na mechanizmach biologicznych, głęboką więź uczuciową pomiędzy dzieckiem a opiekunem. Wiąż ta wykształca się w pierwszym roku życia i staje się prekursorem późniejszych relacji społecznych jednostki” (Czub, 2003). Bowlby podkreślał, że zachowanie przywiązaniowe, tzn. każda forma zachowania, którego celem jest osiągnięcie lub utrzymywanie bliskości z daną osobą, jest zachowaniem instynktownym, wykształconym w toku ewolucji i grającym bardzo istotną rolę w przetrwaniu gatunku. Zachowanie przywiązaniowe opisał jako „każdą formę zachowania, którego efektem jest osiągnięcie lub utrzymywanie przez daną osobę bliskości w stosunku do innej, odróżnianej i preferowanej jednostki” (Czub, 2003).

Aktualnie badacze wyróżniają cztery wzorce przywiązania. Zostają one ukształtowane w oparciu o jakość opieki gwarantowanej przez rodziców w okresie wczesnego dzieciństwa oraz temperament samego dziecka. Do wzorców tych należą (Słaboń-Duda, 2012):

- **Wzór bezpieczny**

Powstaje, gdy dziecko jest pewne, że figura przywiązania jest dla niego łatwo dostępna, koherentna w działaniach i responsywna, tzn. reaguje na sygnały przekazywane przez niemowlę i w adekwatny sposób na nie reaguje. Aktywność matki i dziecka jest kompatybilna, co oznacza, że zachowania matki są adekwatną odpowiedzią na potrzeby dziecka i zapewniają ukojenie oraz komfort. Dzięki temu dziecko odważnie eksploruje świat zewnętrzny i jednocześnie poszukuje u niej ukojenia w sytuacjach dystresu. W kontaktach z osobami dorosłymi reaguje pozytywnie, ale jednocześnie poszukuje kontaktu z matką. W sytuacji rozłąki z nią reaguje dystresem,

a przy ponownym spotkaniu dąży do bliskości fizycznej i wspólnej interakcji. Figura przywiązania ma charakter stabilnej i przewidywalnej „bezpiecznej bazy” dla dziecka.

- **Wzór ambiwalentno-lękowy**

Reakcje matki w kontakcie z dzieckiem są niespójne i nieregularne. W pewnych sytuacjach jest dostępna i pomocna, w innych nie zaspokaja potrzeb dziecka. Technika wychowawczą jest dla niej groźba porzucenia. Powoduje to ukształtowanie u dziecka braku pewności, że rodzic jest dla niego dostępny. Rozstanie z matką jest dla dziecka źródłem silnej niepewności i lęku. Nie jest ono w stanie swobodnie eksplorować świata zewnętrznego. Zdarza się, że rezygnuje z zaspokojenia ciekawości poznawczej i lękowo przywiera do matki. W kontakcie z nią natomiast prezentuje opór, złości się na nią, przerywa kontakt fizyczny i nie chce dzielić się z nią swoimi przeżyciami. Ta ambiwalentna postawa wobec figury przywiązania (poszukiwanie bliskości vs unikanie) skutkuje ukształtowaniem nieadaptacyjnych zachowań oraz zaburza rozwój emocjonalny i eksplorację otoczenia.

- **Wzorzec lękowo-unikający**

Kształtuje się, gdy matka nie reaguje na sygnały ze strony dziecka informujące o konieczności zaspokojenia potrzeb. Figura przywiązania nie jest dostępna fizycznie i psychicznie dla dziecka. W sytuacjach trudnych ukierunkowuje uwagę dziecka na inne osoby i oczekuje, że poradzi sobie samo. Działania matki oraz jego motywy są dla dziecka nieprzewidywalne. Skutkuje to brakiem zaufania ze strony dziecka do opiekuna. W sytuacjach potrzeby bliskości lub wsparcia dziecko oczekuje odtrącenia i braku pomocy. Chcąc uniknąć zranienia prezentuje zachowania obronne i unika bliskiego kontaktu z matką. W kontaktach z osobami obcymi dziecko jest pozytywne nastawione i jednocześnie nie przejawia reakcji dystresu na rozłąkę z matką. Najczęściej reaguje obojętnością, a po jej powrocie nie dąży do kontaktu. Skutkuje to ukształtowaniem fasadowej samowystarczalności u dziecka, która zaburza jego rozwój emocjonalny.

- **Wzór zdeorganizowany**

Charakteryzuje się brakiem stałego, spójnego wzorca przywiązania. Dziecko w jednej chwili prezentuje silne zachowania przywiazaniowe, a w drugiej unika kontaktu, zastyga w bezruchu lub wpatruje się w jeden punkt. Obserwujemy wówczas u niego zmiany w obrębie wzorców ruchowych, np. przyjmowanie dziwnych póz, sztywnienie. Opiekun jest dla dziecka, w tym przypadku, źródłem zarówno silnego dystresu, jak i eustresu. Tego typu zachowania dziecka mogą być związane z doświadczeniem przez nie traumy, np. efektem krzywdzenia lub zaniedbywania przez rodzica czy choroby psychicznej opiekuna. Opiekunowie dzieci o zdeorganizowanym stylu

przywiązania mogą również zmagać się z problemami związanymi z własną traumą przeżytą w dzieciństwie (krzywdzenie fizyczne lub seksualne) bądź żałobą po utracenym w dzieciństwie rodzicu.

Bowlby podkreślał również, że to, jak zachowania przywiązaniowe zostaną zorganizowane, zależy w dużym stopniu od rodzaju doświadczeń jednostki w środowisku, w którym wzrasta. Bezpiecznie przywiązane dziecko jest szczęśliwsze, bardziej nagradzające dla opiekuna i stawiające mu mniejsze wymagania. Dziecko lękowe wymaga większej uwagi i cierpliwości, co może wywoływać negatywne reakcje opiekuna (Czub, 2003). Doświadczenie bliskich relacji warunkuje nie tylko budowanie nowych, ale też, zwłaszcza w przypadku dzieci, rozwój we wszystkich sferach. Poczucie bezpieczeństwa jest jednym z najważniejszych elementów w życiu każdego człowieka, a przede wszystkim dziecka. Poczucie bezpieczeństwa stwarza możliwości do budowania indywidualnego i oryginalnego świata. Dzięki efektywnej zależności możemy eksplorować świat, adaptować się do otoczenia, lepiej radzić sobie ze stresem, podejmować ryzyko, a także pracować nad zmianą w spostrzeganiu siebie i innych. Podstawą takiej efektywnej zależności jest jednak dostępność i wrażliwość grupy przywiązaniowej (Iniewicz, 2008).

Dom rodzinny posiada swoją przestrzeń psychiczną i wolność wychowawczą, to wszystko w czym dziecko rozwija się, uczestniczy, czego doświadcza, co przeżywa, i to staje się wyprawą na jego dorosłe życie; to jego siła lub słabość, pomoc lub przeszkoda w budowaniu własnej rodziny. (Olearczyk, 2007)

Warto w miejscu tym, wspomnieć o zorganizowanym w Stanach Zjednoczonych ruchu planowania stałości (*permanency planning for children and youth*). Powyższe działania ukierunkowane były na rzecz powrotu dzieci do rodzin naturalnych lub w gwarantującym stałość opieki i więzi uczuciowych środowisku zastępczym. Działania te były zainspirowane badaniami przeprowadzonymi przez Maesa i Englera, które wykazały, że większość dzieci przebywających w rodzinach zastępczych miała przynajmniej jedno z rodziców, jednak nie wykazywali się oni żadnymi inicjatywami zmierzającymi ku reintegracji rodziny, nie utrzymywali kontaktu z dziećmi. Jak wynikało z przeprowadzonych badań prawie dwie trzecie dzieci nie miało szans na powrót do domu, a dodatkowo większość z nich miała za sobą pobyt w co najmniej kilku ośrodkach lub rodzinach zastępczych, jednak niewiele zrobiono na rzecz ich przyszłości, czy ustabilizowania sytuacji. Jak pokazywały kolejne

badania, realizowany na skalę krajową program rodzin zastępczych, ukierunkowany na opiekę tymczasową, świadczy raczej opiekę długoterminową, odsuwając na dalszy plan główny cel reintegracji rodziny – powrotu dzieci do rodzin biologicznych (Badora, Gołębiowski, 2000). Jak wskazują amerykańscy badacze Maluccio, Fein, i Olmstead, „planowanie stałości oznacza usystematyzowany proces prowadzenia, w ograniczonym czasie, określonych działań, zorientowanych na zapewnienie dzieciom życia w rodzinach gwarantujących ciągłość opieki rodziców lub opiekunów i nawiązanie trwałych więzi emocjonalnych” (Badora, Gołębiowski, 2000). Jak można stwierdzić na podstawie powyższej definicji, stabilność sytuacji życiowej i ciągłość więzi z rodzicami zastępczymi stanowi warunek prawidłowego rozwoju dziecka. Również badania szwajcarskich pedagogów Niederbergera i Buchler-Niederberger wykazały, że stałość emocjonalna więzi dzieci z opiekunami zastępczymi jest jedną z największych wartości w opiece kompensacyjnej. W rodzinnym typie opieki zastępczej istnieje możliwość dania dziecku historii, budując ją razem z opiekunami zastępczymi, a co najważniejsze stałość pozwala na identyfikację i kształtowanie się tożsamości dzieci (Badora, Gołębiowski, 2000).

Kiedy w domowym zaciszu dochodzi do przemocy wobec dzieci, stają się one bezbronne. Częste napięcia, silny stres, poczucie lęku, obawy powodują długofalowe zaburzenia, które wpływają destrukcyjnie na świat dziecka. Często zamyka się ono na otoczenie i gdy pojawia się w nowej sytuacji w rodzinie zastępczej, nie potrafi się otworzyć, zbudować zaufania, potrzebuje na to czasu i właśnie zaangażowania empatycznego rodzica zastępczego, który swoim zachowaniem, swoją postawą miłości pokaże dziecku inne wzorce zachowań, stworzy przestrzeń, w której dziecko będzie mogło budować swój wyjątkowy, pozbawiony lęku, niepokoju oraz strachu świat. Empatia rozumiana jako umiejętność prawidłowego odbierania tego, czego doświadcza druga osoba, jest głównym sposobem rozumienia drugiego człowieka, a w tym przypadku dziecka w rodzinie zastępczej. Rolą rodzica zastępczego powinno być zachęcanie dziecka do rozmowy oraz oferowanie pomocy w wyrażaniu i uwalnianiu emocji, a przede wszystkim aktywne towarzyszenie. Towarzyszenie to „bycie z dzieckiem”, uczestniczenie w jego przeżyciach, troskliwa obecność, umożliwienie komunikacji między dzieckiem a jego rodziną biologiczną oraz rodzicami zastępczymi. Autentyczny i bezpośredni sposób bycia, sprzyja interakcjom międzyludzkim. Szczególnie ważnym wydarzeniem i doświadczeniem jest wydarzenie spotkania osób, które oferują swoją pomoc, a wyjątkowego znaczenia nabiera relacja z drugim człowiekiem, która sama w sobie jest już wartością (Krzysińska-Żach, 2014).

Przykładem praktycznej wiedzy na temat empatycznego budowania więzi (uczenia się siebie nawzajem) z dzieckiem umieszczonym w rodzinie zastępczej jest model PACE, którego twórcą jest doktor psychologii klinicznej Daniel Hughes z Ohio University. Program PACE może być wykorzystywany zarówno przez rodziców biologicznych, jak i zastępczych, którzy chcą zbudować prawidłową relację z *troubled child* (zmartwionym dzieckiem – tłum. własne). W programie PACE rodziny zastępcze przygotowuje się do przeżywania wspólnych radości z dzieckiem, do pełnej akceptacji dziecka i empatii polegającej na wspólnym przeżywaniu emocji. Model PACE to sposób myślenia, uczucia, komunikowania się i zachowania, które ma na celu sprawienie, że dziecko poczuje się bezpiecznie. A bezpieczeństwo pozwoli na eksplorację otaczającego go świata.

Poszczególne litery składające się na nazwę PACE oznaczają określone cechy lub umiejętności, które mogą sprzyjać rozwojowi wzajemnych relacji między rodzicem zastępczym a przybyłym do domu dzieckiem.

Pierwsza z nich to litera „P” od *Playfulness*, co można przetłumaczyć jako figlarność, żartobliwość (tłum. własne). Chodzi o stworzenie atmosfery „lekkości” i zainteresowania, gdy rodzic zastępczy komunikuje się z dzieckiem. Oznacza to uczenie się, jak używać lekkiego tonu głosu. Wzajemne poznawanie siebie poprzez zabawę i wyrażanie poczucia radości. Podstawą jest stworzenie bezpiecznej relacji, aby zarówno dziecko, jak i rodzic zastępczy czuli się bezpiecznie i komfortowo w swojej obecności. Ważne jest, aby w danej relacji nie oceniali ani nie krytykowali się w podejmowanych działaniach. Zabawne momenty zapewniają, że ich konflikty i separacje są tymczasowe i nigdy nie zaszkodzą siłom ich związku. Przyjmując zabawne stanowisko, nie chodzi o zabawę przez cały czas czy o żarty, gdy dziecko jest smutne. Chodzi o to, aby dzieci były bardziej otwarte i doświadczały tego, co jest pozytywne w ich życiu, krok po kroku. Kiedy dzieci się śmieją, stają się mniej defensywne lub wycofane, a bardziej refleksyjne i otwarte. Postawa ta dodaje element przyjemności w życiu codziennym, a także może rozpraszać trudną lub napiętą sytuację. Dziecko mniej reaguje gniewem i obronnością, gdy rodzic zastępczy okazuje odrobinę poczucia humoru w swoich zachowaniach i reakcjach w relacji z dzieckiem.

Druga litera to litera „A”, oznaczająca *Acceptance*, czyli bezwarunkową akceptację, która jest podstawą poczucia bezpieczeństwa dziecka. Akceptacja polega na aktywnym informowaniu dziecka, że akceptujesz życzenia, uczucia, myśli, pobudzenia, motywy i postrzeganie, które znajdują się pod zewnętrznym zachowaniem. Chodzi o zaakceptowanie dziecka, bez nadawania oceny, z jego zewnętrznym i wewnętrznym stanem. Przyjmowanie intencji dziecka nie oznacza akceptacji zachowania,

które może być szkodliwe dla dziecka lub innej osoby. Rodzic może być bardzo stanowczy w ograniczaniu zachowań, równocześnie przyjmując motywy zachowania. Intencją tego działania jest doprowadzenie do sytuacji, w której dziecko dowie się, że chociaż zachowanie może być krytykowane i ograniczane, to nie jest to samo, co krytykowanie dziecka. Dziecko wtedy staje się bardziej przekonane, że konflikt i dyscyplina wiążą się z zachowaniami, a nie z rodzicami ani z jego poczuciem własnej wartości.

Trzecia litera to litera „C”, która oznacza *Curiosity*, czyli najprościej mówiąc – ciekawość. Ciekawość, czyli zastanawianie się nad znaczeniem zachowania dziecka. Z ciekawością dorośli wyrażają chęć zrozumienia, zobaczenia czegoś z perspektywy sytuacji dziecka, aby pomóc dziecku w zrozumieniu jego sytuacji. Intencje dorosłych mają na celu zrozumienie i pomoc dziecku, a nie wykładanie lub przekazywanie, że wewnętrzne życie dziecka jest w jakiś sposób niewłaściwe. Autorzy opisują, że „ciekawość” obejmuje cichy, akceptujący ton, który przekazuje proste pragnienie zrozumienia dziecka: „Co myślisz, co się stało? Co o tym myślisz?” czy „Ciekawe, co...?”. Rodzic zastępczy wypowiada powyższe słowa bez uprzedzenia odpowiedzi dziecka. Ciekawość jest nieoceniona, może pomóc dziecku być otwarciem na to, jak ono i inni ludzie myślą i czują. Ciekawość pozwala dziecku pozostawać otwartym i zaangażowanym w rozmowy.

Ostatnia litera, to litera „E” od *Empathy*. Bycie empatycznym oznacza dorosłego aktywnego rodzica, pokazanie dziecku, że wewnętrzne życie dziecka jest ważne dla dorosłego i że chce on być z dzieckiem w ciężkich chwilach. Osoba dorosła pokazuje, że wie, jak trudne jest doświadczenie dla dziecka. Dorośli uświadamiają dziecku, że nie musi samo stawiać czoła samotności. Osoba dorosła pozostanie z dzieckiem emocjonalnie, zapewniając komfort i wsparcie. Nie zrezygnuje z niego, gdy dziecko będzie najbardziej potrzebowało wsparcia dorosłego (rodzica zastępczego). Rodzic zastępczy również przekazuje siłę, miłość i zaangażowanie, z przekonaniem, że dzielenie się cierpieniem dziecka nie będzie dla niego ciężarem. Razem przejdą przez to i wspólnie poszukają konstruktywnego rozwiązania.

Rodzice stosujący zasady PACE przez dłuższy czas mogą zmniejszyć poziom konfliktu, defensywności i wycofywania dziecka. Wykorzystanie PACE umożliwia osobie dorosłej dostrzeżenie mocnych i pozytywnych cech, które posiadają dzieci z różnymi osobowościami i zachowaniami (ddpnetwork.org). Pozostanie otwartym na dziecko, jego problemy oraz potrzeby jest trzonem pojęcia empatycznego rodzica zastępczego, bez którego zrozumienia trudno będzie budować owocne i satysfakcjonujące relacje. Wykorzystanie zasad PACE może posłużyć jako swego rodzaju

elementarz do pracy nad samym sobą, pobudzaniem własnej empatii i odkrywaniem sensu i satysfakcji z poszczególnych działań ukierunkowanych na pomoc dziecku.

Według amerykańskiego badacza Hoffmana korzenie moralności tkwią w empatii, ponieważ tym, co popycha nas do pomagania innym ludziom, bycia blisko, gdy tego potrzebują, jest „empatyzowanie” z osobami pogrążonymi w smutku, będących w niebezpieczeństwie, potrzebującymi pomocy. Hoffman zauważył, że wraz z rozwojem empatii rozwija się w nas altruizm. Empatia leży u podłoża wielu działań moralnych. Batson zdecydowanie promuje pogląd, że ludzie udzielają pomocy innym z dobroci własnych serc, lecz nie zaprzecza, iż czasami z egoistycznych pobudek. Dopóki jednak doświadczamy empatii wobec osoby potrzebującej pomocy, to będziemy pomagać, nie bacząc, czy leży to w naszym interesie czy nie. Jest to batsońska hipoteza empatii-altruizmu. Kiedy czujemy empatię do drugiej osoby, to pomagamy, aby ulżyć jej cierpieniu, i nie zważamy przy tym na własny interes – można to uznać za prawdziwe altruistyczne działanie. W przypadku, gdy nie odczuwamy empatii, pomagamy, mając na uwadze wyłącznie troskę o swoje dobro – czyli dlatego, że spodziewane zyski przewyższają straty (Davis, 1999).

Współczesne prace poświęcone zjawisku empatii inspirowane są koncepcją terapii Rogersa. Rogers (1975) pojmował empatię jako „wrażliwość na znaczące uczucia i ich modyfikacje napływające od innych osób, co oznacza chwilowe utożsamianie się z życiem tych osób bez dokonywania ich oceny, a także doznawanie znaczeń, których osoby te są świadome”. Empatia, zdaniem Rogersa, zawiera zarówno element komunikowania doznań pochodzących z własnego świata, jak i doznawania wewnętrznych przeżyć drugiej osoby. A przede wszystkim oznacza bycie z kimś na sposób właściwy tej osobie, to znaczy zawieszenia na czas wspólnego przebywania własnych poglądów i wartości w celu wnikięcia, bez żadnych uprzedzeń, w odmienny świat drugiego (Davis, 1999). W polskiej literaturze Uchnast (1996, 2000, 2001) opisuje empatyczną osobowość, którą to cechują takie elementy jak: otwartość w sposobie bycia, swoboda towarzyska, spontaniczna życzliwość, gotowość do wspierania osób znajdujących się w potrzebie oraz respektowania wymogów wzajemnego współuczestnictwa i współdziałania. A także mówi o tym, że „empatyczna otwartość wyraża się w umiejętności docierania do osobistych doświadczeń innej osoby oraz znaczenia tych doświadczeń w kontekście właściwych dla danej osoby odniesień i orientacji” (Kliś, 2012). Na uwagę zasługuje to, że w badaniach stwierdzono również korzystne oddziaływania empatii w wykonywaniu tzw. zawodów świadczących pomoc innym, do których zaliczono: psychoterapeutę, lekarza, pielęgniarkę, pracownika socjalnego, wychowawcę i nauczyciela. Z badań Morgan

(1983) wynika, że empatyczni nauczyciele łatwiej wyrażają własne uczucia, potrafią wytworzyć ciepłą, polegającą na obustronnym zaufaniu, atmosferę w klasie szkolnej pozwalającą na otwarte kontakty interpersonalne i swobodne komunikowanie się. Analogiczne atrybuty przypisuje się empatii w realizowaniu innych zawodów świadczących pomoc ludziom (Kliś, 2012). Mayerand i in. (2011) podkreślają, że „rozwijanie empatii ma kluczowe znaczenie dla kształtowania się ludzkich kompetencji społecznych, relacji społecznych oraz zachowań prospołecznych. Autorzy badań postulują pewne sposoby interaktywnego wzmacniania empatii przez uczenie się bardziej adekwatnego identyfikowania emocji oraz ekspresji emocjonalnej własnej oraz innych osób” (Kliś, 2012).

Niektórzy badacze (Allen, Fonagy, Bateman, 2014) podkreślają ważny aspekt zrozumienia dziecka i łączą je z przywiązaniem opiekuna zastępczego, jego zdolnością do mentalizacji, refleksyjności i empatii. Opiekun zastępczy, który jest wrażliwy, zwraca uwagę na historię dziecka oraz ma świadomość, że może ona wpływać na jego aktualne problemy w kontakcie z innymi ludźmi. Tacy opiekunowie starają się wyciągać racjonalne wnioski z różnych działań dziecka, nie krytykując go. Starają się zrozumieć, dlaczego dziecko świadomie zabrało cudzą zabawkę lub zachowało się niekulturalnie wobec opiekuna zastępczego. Mogą wytłumaczyć to zachowanie np. chęcią sprowokowania opiekuna i testowaniem jego reakcji. Jest to dość częste zachowanie po zawiązaniu rodziny zastępczej. Badania prowadzone przez Ackerman i Dozier (2005) w rodzinach niespokrewnionych pokazują związek akceptacji i zaangażowania matki zastępczej z pozytywnymi reprezentacjami przywiązaniowymi dzieci. Jak wynika z badań (Ackerman, Dozier, 2005), dzieci, które czują się akceptowane, mają większą zdolność do radzenia sobie z separacją. Jak podkreślają badacze, jest to istotny aspekt, ponieważ niekiedy opiekunowie zastępczy bywają zachęceni do mniejszego zaangażowania się w relacje z dziećmi ze względu na tymczasowość formy rodzicielstwa zastępczego. Trudno jest jednak zdefiniować, na czym to zmniejszone zaangażowanie mogłoby polegać w przypadku bardzo małych dzieci, które wymagają szczególnej, ciągłej i pełnej czułości opieki. Ważne jest zatem, aby diagnozować właściwości opiekuna przy jednoczesnym zwróceniu uwagi na indywidualną historię życia dziecka. Jak podkreślają niektórzy badacze (Lytton, 2000; Stovall, Dozier, 2000), zachowanie dziecka może powodować swoiste i komplementarne do niego reakcje opiekunów. Zdarza się, że dzieci w rodzinach zastępczych często nie pokazują wprost swoich potrzeb, szczególnie związanych z bliskością. Budzić to może w opiekunach pewien często niesłuszny osąd, że są to dzieci o niższym stopniu wrażliwości, co w konsekwencji może doprowadzić do tego, iż będą one w taki

właśnie sposób traktowane przez swoich opiekunów. Jak się okazuje, może dojść do takiej sytuacji, w której dziecko może prezentować zachowania pseudosamodzielne (Iniewicz, 2008), choć tak naprawdę będzie potrzebowało wsparcia i opieki ze strony rodzica zastępczego (Lang, 2014; Mickiewicz, 2015).

Podsumowanie

Nie ma wątpliwości, że pełnienie roli opiekuna zastępczego jest wielkim wyzwaniem emocjonalnym dla człowieka podejmującego się tego zadania. Wychowanie dziecka, które doznało w relacji z dorosłymi różnego rodzaju urazów emocjonalnych, jest złożonym procesem, w którym ciężko wyodrębnić konkretne, sprawdzone reguły postępowania, będące swego rodzaju instrukcją postępowania, możliwą do zastosowania w większości rodzin zastępczych. Rozwijanie w sobie umiejętności empatycznych jest drogowskazem do tego, jak zacząć pracować z dzieckiem, co zrobić, aby dziecko poczuło się lepiej, jakie są jego potrzeby oraz czy potrafię jako rodzic zastępczy je zaspokoić. Pomocna w tym przypadku będzie praktyczna wiedza, która zawarta jest w programie PACE. Po przedstawieniu i przeanalizowaniu powyższych aspektów składających się na empatię, działania altruistyczne stwierdzam, że nawiązanie odpowiedniej relacji z dzieckiem jest punktem wyjścia wszelkich działań. Jak podaje Mickiewicz (2015), zrozumienie dziecka łączy się z odnoszeniem jego zachowań do historii jego relacji z dorosłymi. Pozwoli to zrozumieć powody trudnych zachowań, a z drugiej strony umożliwi zdjęcie odpowiedzialności i presję, którą nierzadko odczuwają opiekunowie zastępczy. Jednym z ważniejszych wniosków płynącym z powyższych rozważań jest zapewnienie rodzinom zastępczym wsparcia w rozumieniu i zaakceptowaniu sytuacji dziecka, przy jednoczesnym empatycznym podejściu w różnych formach pomocy dziecku. Podejmowanie prób rozumienia perspektywy dziecka, może pomóc zbudować pewien most porozumienia pomiędzy rodzicem zastępczym a dzieckiem, które zamieszkało w ich domach, a może i w sercach. A w przyszłości zaowocować może odczuwaniem wysokiej satysfakcji i poczuciem dumy z dobrze wykonanego zadania w bardzo szczytnym celu – wsparciu dziecka.

Filozofia dialogu, w której szczególne miejsce zajmują relacje międzysobowe, rzadko odnosi się w sposób bezpośredni do kwestii niesienia pomocy. To jednak, w jaki sposób definiuje człowieka oraz jak ważne miejsce w świecie wartości przypisuje relacjom międzysobowym i odpowiedzialności za drugiego człowieka, daje prawo do szukania w tej teorii inspiracji do uzasadnienia niesienia pomocy. Filozofowie

dialogu przypisują „drugiemu człowiekowi” wyjątkowe miejsce – pozwala to znaleźć odpowiedź na pytanie: dlaczego pomagać (Grabczan, 2012).

Bez zaistnienia relacji między opiekunem a dzieckiem, ciężko jest mówić o empatii, o bezinteresownej pomocy, pobudkach altruistycznych czy wprost miłości wobec bliźniego. Jeśli nie ma dialogu, rozmowy, zrozumienia i akceptacji, nie ma odpowiedniego fundamentu, na którym można byłoby pracować nad budowaniem jakości życia rodzinnego w rodzinie zastępczej czy szukaniem wspólnych ścieżek, a potem przejrzystych dróg rozwiązań danych sytuacji z życia przeszłego i teraźniejszego dziecka. Rola opiekuna zastępczego jest w tej sytuacji tym bardziej ważna i tym bardziej wartościowa, lecz to od niego zależy obraz relacji z dzieckiem. Mimo różnych trudności instytucjonalno-rodzinnych wychowywania dziecka w rodzinie zastępczej i wielu barier, które pojawiają się po drodze, to głównym zadaniem, chęcią, siłą i dumą rodzic zastępczego jest zbudowanie relacji opartej na empatii i miłości wobec dziecka. Oby tych chwil do dumy po stronie rodzica zastępczego i po stronie dziecka było jak najwięcej.

E-mail autorki: kasiarybinska6@gmail.com.

Bibliografia

- Andrzejewski, M. (2012). Ewolucja pieczy zastępczej przez pryzmat nowych regulacji prawnych. *Teologia i moralność*, 11, 105–125.
- Badora, S., Gołębiowski, R. (2000). O reformie rodzin zastępczych krytycznie. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, nr 4.
- Basiaga, J. (2014). *Zawodowa miłość. O opiece nad dziećmi w pogotowiach rodzinnych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „ŻAK”.
- Batson, C. D. (1987). Prosocial motivation: is it ever truly altruistic? W: L. Berkovitz (red.), *Advances in experimental social psychology* (Tom 20). Nowy Jork: Academic Press.
- Batson, C. D. (1991). *The altruism question: Toward a social-psychological answer*, Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Bowlby, J. (1980/1991). *Attachment and Loss: Volume 3. Loss, Sadness and Depression*. Penguin Books.
- Brańiel, J. (1996). *Zrozumieć dziecko skrzywdzone*. Opole: Wydawnictwo UO.
- Czerniawska, M. (2002). Empatia a system wartości. *Przegląd Psychologiczny*, 45(1).

- Czub, M. (2003). Znaczenie wczesnych więzi społecznych dla rozwoju emocjonalnego dziecka. *Forum Oświatowe*, 2(29).
- Davis, M. (1999). *Empatia. O umiejętności współdziałania*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Garczyński, S. (1972). Potrzeby psychiczne. W: H. Tarasenko, K. Wasilewska-Ostrowska, *Ekologia dzieciństwa. Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 2016, nr 9.
- Goleman, D. (2012). *Inteligencja emocjonalna*, Poznań: Wydawnictwo Media Rodzina.
- Grabczan, S. (2012). Filozofia dialogu jako teoretyczne uzasadnienie pomocy drugiemu człowiekowi. W: T. Zbyrad, B. Krempa (red.), *Pomoc jako zachowanie prospołeczne*. Lublin: Wyd. KUL.
- Gulin, W. (1994). *Empatia dzieci i młodzieży*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Harewska, N. (2016). Szanse i bariery w profesjonalizacji opiekunów zastępczych. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, nr 9.
- Hoffman, M. (2006). *Empatia i rozwój moralny*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Hurło, L. (2010). *Dziecko w polskiej rodzinie dysfunkcyjnej*. Olsztyn: Oficyna Wydawnicza Prospekt.
- Iniewicz, G. (2008). Zaburzenia emocjonalne u dzieci i młodzieży z perspektywy teorii przywiązania. W: K. Mickiewicz, *Problemy wychowania w rodzinach zastępczych. Problemy Opiekuńczo Wychowawcze*, 2015, nr 5.
- Jacher, W. (2000). Czym jest socjalizacja w rodzinie. *Problemy Rodziny*, nr 1
- Jamrożek, M. (2005). *Rodzina zastępcza jako środowisko wychowawcze*. Kielce: Wydawnictwo Uczelniane Wszechnicy Świętokrzyskiej.
- Kliś, M. (2012). Adaptacyjna rola empatii w różnych sytuacjach życiowych. *Horyzonty Psychologii, Tom II. Rozprawy i artykuły naukowe*, Kraków.
- Kmiecik-Baran, K. (2004). Szanse i zagrożenia instytucjonalne opieki nad dziećmi. W: B. Matyjas. (2008). *Dzieciństwo w kryzysie. Etiologia zjawiska*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „ŻAK”
- Krzesińska-Żach, B. (2014). *O towarzyszeniu pracownika socjalnego dziecku choremu i jego rodzinie*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Lang, K. (2014). *Foster Parent's Parenting Characteristics and Foster Children's Pre-Placement Experiences: Influence on Foster Children's Psychosocial Adjustment During the First Year in Foster Placement*, Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg

- Łuczyński, A. (2008). *Dzieci w rodzinach zastępczych i dysfunkcyjnych*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Maluccio, A. N., Fein E., Olmstead K. A. (1986). *Permanency planing for children – concepts and methods*. Londyn.
- Matyjas, B. (2008). *Dzieciństwo w kryzysie. Etiologia zjawiska*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Mickiewicz, K. (2015). Problemy wychowania w rodzinach zastępczych. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, nr 5.
- Morgan, S. (1983). Development of Empathy in Emotionally Disturbed Children. *Humanistic Education and Development*, 1(4).
- Niederberger J. M., Buchler-Niederberger, D. (1988). *Formenvielfalt in der Fremderziehung. Zwischen Anlehnung und Konstruktion*. Stuttgart.
- Olearczyk, T. (2007). *Sieroctwo i osamotnienie. Pedagogiczne problemy kryzysu współczesnej rodziny*, Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Orloff, J. (2010). *Wolność emocjonalna*. Wydawnictwo Laurum.
- Orme, J., Buehler, C. (2001). Foster family characteristics and behavioral and emotional problems of Foster children: A narrative review. *Family Relations*, 50(1).
- Rutter, M. (1979). *Maternal Deprivation, 1972-1978: New Findings, New Concepts, New Approaches*. *Child Development*, 50.
- Słaboń-Duda, A. (2011). Wczesna relacja matka-dziecko i jej wpływ na dalszy rozwój emocjonalny dziecka. *Psychoterapia*, 2.
- Suchomliński, W. (1978). Oddaję serce dzieciom. W: H. Tarasenko, K. Wasilewska-Ostrowska, *Ekologia dzieciństwa. Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 2016, nr 9.
- Szymanowska, J. (red.). (2014). *Wyzwania współczesnego dzieciństwa i rodzicielstwa. Praca socjalna w perspektywie działań wychowawczych*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek
- Tarasenko, H., Wasilewska-Ostrowska, K. (2016). Ekologia dzieciństwa. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, nr 9.
- Uchnast, Z. (1996). Empatia jako postawa egzystencjalna. *Roczniki Filozoficzne*, nr 44, z. 4.
- Vecchi, J. (2005). Globalizacja. Na rozdrożu wychowania w miłości. Rozmowa z Vittorio Chiari. W: H. Tarasenko, K. Wasilewska-Ostrowska, *Ekologia dzieciństwa. Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 2016, nr 9.
- Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 roku.

Strony internetowe:

<http://dziecisawazne.pl/czym-jest-empatia-2/>

<http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/prospoleczne-zachowania;3962788.html;>

http://www.psychiatriapolska.pl/uploads/images/PP_5_2008/Iniewicz%20s671_Psychiatria%20Polska%205_2008.pdf

www.wydawnictwo.wsei.eu/index.php/hp/article/download/29/36

eduentuzjasci.pl/images/stories/.../0.../15_Znaczenie_wczesnych_wiezi_MCzub.pdf

<https://ddpnetwork.org/about-ddp/meant-pace/>

Empathy and it's meaning in foster care – theoretical approach

Many researchers from various fields of social sciences indicate progressive global erosion of empathy in our time and emphasize a need to generate effective actions that would increase its level. It is therefore necessary to take appropriate sociopolitical and above all else, educational actions that would make future generations more empathetic, and thus more oriented towards other people, their condition and needs. This article aims to look at the concept of empathy and on how it is interpreted and understood by different researchers who focus their attention on its origin, and most of all, it represents an attempt to show the importance and the role of empathy in foster care. It seeks for an answer, what it really is and what it brings in terms of child care. As we know, there is no single, universal, and all the times effective model of action that can be applied to every family, especially foster families. Each of the families is characterized not only by different problems but also, different resources, values, and individual characteristics of its members. Hence, the empathic abilities can be of assistance and be focused on the child's perspective – they can help to acknowledge and understand the child's condition and needs, and thus serve to establish a better, deeper contact with the child in a foster family, as well as determine a common course of action. Apart from the obvious response to the needs of the child, the empathic abilities should include acting according to the resources, as well as one's, openness to the child his/hers biological family problems, and what follows a common search for the new ways of finding solutions to the problems at hand.

KEYWORDS: EMPATHY, THE ROLE OF EMPATHY, EDUCATIONAL PATTERNS, INTERPERSONAL SKILLS, CHILDHOOD ECOLOGY, FOSTER FAMILY, PARENT-CHILD RELATIONSHIPS

Cytowanie:

Rybińska, K. (2016). Empatia i jej znaczenie w rodzicielstwie zastępczym – ujęcie teoretyczne. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 15(4).

Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa–Użycie niekomercyjne–Bez utworów zależnych 3.0 Polska.